

Το χάσμα ανάμεσα στην νοσηλευτική θεωρία και πράξη: μια νέα προσέγγιση

Όλγα Κωστογιαννοπούλου*, Ειρήνη Τσιπλαχίδου*, Αρετή Σταυροπούλου**

Η μελέτη του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης στη νοσηλευτική έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την επιστημονική κοινότητα. Παρά τις εντατικές προσπάθειες που έχουν γίνει για τη γεφύρωση του χάσματος, μικρή επιτυχία έχει καταγραφεί. Ιστορικά, η εξέλιξη της νοσηλευτικής επιστήμης, η δομή και ο σχεδιασμός της εκπαίδευσης αλλά και η κουλτούρα του νοσηλευτικού επαγγέλματος συνέβαλλαν στην δημιουργία διαφοροποιήσεων μεταξύ θεωρίας και πράξης. Αυτές οι διαφοροποιήσεις επέφεραν σύγχυση τόσο στους οργανισμούς υγείας που στελεχώνονται από νοσηλευτές, όσο και στους χρήστες των υπηρεσιών υγείας. Το κυριότερο όμως είναι ότι δημιούργησαν ασυμφωνίες στην άσκηση της κλινικής πρακτικής, σύγχυση στους ίδιους τους νοσηλευτές και επέτειναν το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Νέες προσεγγίσεις και μελέτη νέων παραγόντων και συσχετισμών είναι απαραίτητα προκειμένου να αντιμετωπιστεί το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης μέσα από μια νέα και ωφέλιμη για την επιστήμη οπτική.

ελληνική νοσοκομειακή οδοντιατρική 2: 71-74, 2009

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που έχει απασχολήσει κατά καιρούς τους νοσηλευτές που εργάζονται στον ακαδημαϊκό χώρο, τους κλινικούς νοσηλευτές αλλά και τους ερευνητές είναι οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην νοσηλευτική θεωρία και την κλινική πρακτική. Πολλά ερευνητικά ευρήματα εντοπίζουν τις ασυμφωνίες ανάμεσα στη θεωρία της νοσηλευτικής και στην εφαρμογή της στον κλινικό χώρο. Αυτό επισημαίνεται έντονα από τους φοιτητές της νοσηλευτικής και ορίζεται ως χάσμα ανάμεσα στη θεωρία και την κλινική πρακτική^{1,2}. Η ύπαρξη του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης και η προσπάθεια σύγκλισής του αποτέλεσε το επί-

κεντρο συζήτησης αλλά και ανησυχίας για τους ακαδημαϊκούς, τους επαγγελματίες νοσηλευτές και τους φοιτητές.

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να αναλύσει στοιχεία που σχετίζονται με την απόσταση μεταξύ θεωρίας και πράξης και να περιγράψει νέες προσεγγίσεις και προοπτικές στη νοσηλευτική εκπαίδευση.

ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΜΑΘΗΤΕΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΣΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ

Το πρόβλημα του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης δεν είναι καινούργιο για την επιστήμη της νοσηλευτικής. Οι πρώτες προσπάθειες για την γεφύρωση του χάσματος έγιναν ήδη από την εποχή της Florence Nightingale. Τότε για πρώτη φορά έγινε εμφανής η αναγκαιότητα της συστηματικής εκπαίδευσης των νοσηλευτών προκειμένου να παρέχουν τη βέλτιστη νοσηλευτική φροντίδα. Οι πρώτες νοσηλευτικές σχολές, που ιδρύθηκαν από τη Florence Nightingale στην Αγγλία στα μέσα του 19ού αιώνα, αλλά και οι αντίστοιχες Αμερικανικές, που ιδρύθηκαν περίπου την ίδια χρονική περίοδο ή λίγο αργότερα, εστίαζαν στην άμεση σύνδεση της θεωρητικής εκπαίδευσης με την κλινική εκπαίδευση που υλοποιούνταν στα νοσοκομεία. Η εκπαίδευση στηριζόταν περισσότερο στο σύστημα της μαθητείας, παρά σε επίσημα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Λέξεις κλειδιά: νοσηλευτική θεωρία, κλινική πρακτική, νοσηλευτική εκπαίδευση

* Φοιτήτρια Νοσηλευτικής, Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας, Τμήμα Νοσηλευτικής, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης

** MSc, Ph.D**, Επίκουρος Καθηγήτρια, Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας, Τμήμα Νοσηλευτικής, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης

Ίδρυμα προέλευσης

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Κρήτης
ΣΕΥΠ Τμήμα Νοσηλευτικής

Ανασκόπηση

Το σύστημα της μαθητείας ορίζεται ως η εκτέλεση νοσηλευτικών δεξιοτήτων μετά από παρακολούθηση της ίδιας εργασίας από εμπειρικούς νοσηλευτές ή από την προϊσταμένη νοσηλεύτρια, ή ακόμη χρησιμοποιώντας τη μέθοδο δοκιμής και λάθους. Στην αρχή τουλάχιστον εκτός από την προϊσταμένη του νοσηλευτικού τμήματος δεν υπήρχαν άλλοι εκπαιδευτές^{1,3,4,5}. Ο ρόλος της προϊσταμένης περιλάμβανε μεταξύ των ποικίλων διοικητικών καθηκόντων και το έργο της διδασκαλίας και υποστήριξης των φοιτητών της νοσηλευτικής. Παρόλο που την κύρια διδακτική ευθύνη την είχαν οι γιατροί, η προϊσταμένη του τμήματος συμμετείχε στην κλινική διδασκαλία και επίβλεψη, αποτελώντας έτσι και ένα νοσηλευτικό πρότυπο προς μίμηση από τους νέους νοσηλευτές.

Αρχικά, οι νοσηλευτικές σχολές δημιουργήθηκαν από τα νοσοκομεία και οργανώθηκαν έτσι ώστε να είναι εύκολα ελεγχόμενες και με ελάχιστο κόστος^{1,6}. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την έλλειψη εκπαιδευτικών προτύπων και οριοθετημένων κριτηρίων διάκρισης των νοσηλευτικών υπηρεσιών των νοσοκομείων από τη νοσηλευτική εκπαίδευση. Λόγω της έλλειψης των εκπαιδευτικών προτύπων, της κυριαρχίας της ιατρικής επιστήμης, της γυναικείας φύσης του επαγγέλματος και της βικτωριανής άποψης ότι οι γυναίκες είναι αδύναμες και εξαρτημένες από τους άνδρες η ανάπτυξη της νοσηλευτικής ως ανεξάρτητο επάγγελμα και ως αυτόνομη επιστήμη με ισχυρό θεωρητικό υπόβαθρο καθυστέρησε εξαιρετικά⁶.

Ουσιαστικά τα νοσοκομεία συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης κουλτούρας υποτέλειας και εξάρτησης για τους μαθητευόμενους νοσηλευτές εκείνης της εποχής παρά στη θεωρητική προετοιμασία, στην επιστημονική κατάρτιση και στην ανάπτυξη των επαγγελματικών δεξιοτήτων. Η εκπαίδευση, η θεωρητική κατάρτιση αλλά και οι εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητευόμενων ήταν δευτερεύουσας σημασίας^{1,4}.

Κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τα δεδομένα άλλαξαν για τη νοσηλευτική. Οι γυναίκες άρχισαν να εργάζονται εκτός σπιτιού και αυτό τους έδωσε αυτοπεποίθηση και ανεξαρτησία. Αυτή η κοινωνική αλλαγή και η μεταστροφή του γυναικείου ρόλου προς την ανεξαρτησία και την αυτονομία είχε σαν αποτέλεσμα να δοθεί ώθηση στην ανάπτυξη και εξέλιξη της νοσηλευτικής ως επάγγελμα. Η ανάγκη στελέχωσης των νοσοκομείων με περισσότερους νοσηλευτές υποστήριξε δυναμικά και καθοριστικά αυτή την εξέλιξη⁵. Με τη λήξη του 2^{ου} Παγκόσμιου Πόλεμου έγιναν πολλές προσπάθειες για την αναβάθμιση της νοσηλευτικής εκπαίδευσης. Πλέον οι νοσηλευτικές σχολές προσανατολίζονταν στον καθορισμό σαφών και ρεαλιστικών εκπαιδευτικών στόχων, επικέντρωναν στην θεωρητική κατάρτιση και ανάπτυξη δεξιοτήτων και η επιστήμη της νοσηλευτικής απομακρύνθηκε από τις σχολές των νοσοκομείων προς τα πανεπιστήμια που έδιναν τη δυνατότητα απόκτησης πανεπιστημιακού τίτλου τόσο στις γυναίκες όσο και στους άνδρες.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια η νοσηλευτική επεκτάθηκε προς όλες τις κατευθύνσεις. Στην κλινική πρακτική, στην έρευνα με την εφαρμογή μελετών και τη δημοσίευση ερευνητικών αποτελεσμάτων και στην αναγνώριση

του ρόλου του νοσηλευτή σε τομείς όπως η διοίκηση, η εξειδικευμένη κλινική πρακτική, η πρόληψη και προαγωγή υγείας των πληθυσμών⁶. Αυτές οι εξελίξεις υποστήριξαν ακόμη περισσότερο την αναγκαιότητα της ανώτατης εκπαίδευσης στη νοσηλευτική και την έμφαση που δόθηκε στη σπουδαιότητα της νοσηλευτικής θεωρίας ως βάση για την νοσηλευτική κλινική άσκηση και πρακτική⁵.

Οι προσπάθειες αναβάθμισης της νοσηλευτικής εκπαίδευσης ήδη από το 1960 επικέντρωσαν σε ιατρικού τύπου οργανωτικά μοντέλα ενοποίησης της κλινικής νοσηλευτικής πρακτικής και της νοσηλευτικής θεωρίας. Η επιτυχία των προσπαθειών ενοποίησης που έγιναν αρχικά στο Πανεπιστήμιο της Florida, στηριζόταν στην αναγνώριση ενός νέου νοσηλευτικού ρόλου του «κλινικού νοσηλευτή», που είναι ο συνδυασμός κρίκος ανάμεσα στην επιτυχημένη προώθηση της κλινικής νοσηλευτικής πρακτικής, τον εντοπισμό και εφαρμογή νοσηλευτικών προτύπων για τους φοιτητές και την ανάπτυξη της νοσηλευτικής έρευνας. Σε αυτό το μοντέλο ενοποίησης οι εκπαιδευτικοί εκτός από άριστη θεωρητική κατάρτιση πρέπει να είναι έμπειροι νοσηλευτές, ικανοί να αναγνωρίζουν τα νοσηλευτικά προβλήματα των αρρώστων και να έχουν την ικανότητα να διερευνούν μεθόδους για ανεύρεση πιθανών λύσεων πέρα από τη προετοιμασία τους στο ρόλο του δασκάλου⁷. Το μοντέλο του Πανεπιστημίου της Florida ακολούθησαν σταδιακά και άλλα Πανεπιστήμια. Η ενοποίηση στόχευε στα εξής:

- την άριστη νοσηλευτική φροντίδα,
- την ανάπτυξη νοσηλευτικής έρευνας,
- την εξασφάλιση άριστων εκπαιδευτικών προγραμμάτων και
- την ενδυνάμωση των νοσηλευτών μέσα από ένα ισχυρό επιστημονικό και θεωρητικό υπόβαθρο που εκφράζει κοινές επιστημονικές αξίες και ισχυροποιεί τον ηγετικό ρόλο της νοσηλευτικής^{1,8}.

Σταδιακά, η στροφή που έγινε στη νοσηλευτική εκπαίδευση από την μαθητεία και την εμπειρική πρακτική στην ανάπτυξη της θεωρητικής γνώσης και επιστήμης δημιούργησαν ένα νέο περιβάλλον μάθησης με πολλά πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα. Η απόσταση μεταξύ καθηγητών και φοιτητών, η δυσκολία στις διαπροσωπικές σχέσεις και την επικοινωνία ανάμεσα στους φοιτητές της νοσηλευτικής και στους εργαζόμενους νοσηλευτές στα νοσοκομεία καθώς και η διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στην θεωρία και την κλινική πρακτική, είναι μερικά από αυτά^{1,2}.

Η εκπαιδευτική προετοιμασία για την άσκηση της νοσηλευτικής αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα θέματα μελέτης και αξιολόγησης προκειμένου μειονεκτήματα όπως αυτά που προαναφέρθηκαν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά. Οι διαφοροποιήσεις στην εκπαιδευτική προετοιμασία των νοσηλευτών μπορεί να δημιουργήσουν σύγχυση τόσο στα ιδρύματα που προσλαμβάνουν νοσηλευτές, όσο και στους χρήστες των υπηρεσιών υγείας. Το κυριότερο όμως είναι ότι δημιουργούν ασυμφωνίες στην άσκηση της κλινικής πρακτικής, σύγχυση στους ίδιους τους νοσηλευτές και επιτείνουν το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης⁵.

Η κλινική άσκηση είναι ένα σημαντικό κομμάτι στη νοσηλευτική εκπαίδευση. Μέσα από αυτή δίνεται η δυνατότητα στους φοιτητές να χρησιμοποιήσουν κριτική σκέψη για την επίλυση προβλημάτων και κυριότερα να δοκιμάσουν στη πράξη όσα έχουν διδαχθεί στη θεωρία. Το πρόβλημα της μεταφοράς της θεωρίας στην πράξη έχει προκαλέσει σκεπτικισμό, συζήτηση, μελέτη και μεγάλη ερευνητική δραστηριότητα. Ωστόσο, δεν έχει υπάρξει μέχρι στιγμής ικανοποιητικό αποτέλεσμα ή λύση⁹. Ο Admiraal και οι συνεργάτες του αναφέρουν ότι οι επαγγελματικές δραστηριότητες περιέχουν δύο μορφές γνώσης: την επιστημονική και την πρακτική. Με βάση αυτή τη άποψη η πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς, είναι να πείσουν τους φοιτητές να προσαρμόσουν την επίσημη, τεκμηριωμένη θεωρητική γνώση στο κλινικό χώρο με τη βοήθεια κριτικής σκέψης. Θεωρούν ότι δίχως τη σωστή χρήση της επιστημονική γνώσης στη κλινική πρακτική, δεν θα υπάρξει αποτελεσματικότητα στις κλινικές πράξεις⁹. Ουσιαστικά η σωστή χρήση της επιστημονική γνώσης σε συνδυασμό με την κριτική σκέψη και την εφαρμογή στην κλινική πρακτική, δίνει τη δυνατότητα στο φοιτητή της νοσηλευτικής να αντιληφθεί μια ρεαλιστική κατάσταση και να δράσει αποτελεσματικά και τεκμηριωμένα μέσα σε αυτή.

Με βάση τη βιβλιογραφία, ο καθηγητής της νοσηλευτικής πρέπει να παρέχει ρεαλιστικές πραγματικές πληροφορίες στους φοιτητές και βάση αυτών να τους κατευθύνει στην κλινική πρακτική. Ωστόσο δεν έχουν προσδιοριστεί συγκεκριμένοι παράγοντες συσχέτισης μεταξύ θεωρίας και πράξης, αναφέροντας απλώς ότι οι φοιτητές κατά τη τοποθέτηση τους στην κλινική μαθαίνουν. Αυτή όμως η γενική και απλουστευμένη άποψη έχει ως αποτέλεσμα την διεύρυνση του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης και την σύγχυση των φοιτητών όταν εκπαιδεύονται στον κλινικό χώρο. Ο Corlett προσδιόρισε την αλληλουχία και τη συνάφεια μεταξύ της θεωρίας και της πρακτικής ως σημαντικό κριτήριο για τη μείωση της απόστασης μεταξύ θεωρίας και πράξης¹⁰.

Η βιβλιογραφία αναφέρει ότι η αποτελεσματική διδασκαλία θα πρέπει να περιλαμβάνει συστηματικά πληροφορίες που αφορούν στην εφαρμογή ερευνητικών δεδομένων στην πράξη και γνώσεις που σχετίζονται με την κλινική πρακτική και τη στήριξη της από την ανάλογη θεωρία. Σύμφωνα με μελέτη που αφορούσε στην εκπαίδευση των νοσηλευτών στη Βρετανία διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικές στρατηγικές που χρησιμοποιούνται, προέρχονται από τις προσεγγίσεις της επιστήμης της συμπεριφοράς, πρότυπα της παραδοσιακής μαθητείας και μεθόδους δοκιμής και λάθους. Αυτές οι προσεγγίσεις αφήνουν συχνά τους φοιτητές μόνους, να οδηγηθούν εν μέσω συγκρούσεων μεταξύ των πρακτικών εμπειριών και των θεωρητικών γνώσεων σε ένα αμφίβολο μαθησιακό αποτέλεσμα, το οποίο έχει μικρή έως καθόλου συνάφεια με τους αρχικούς εκπαιδευτικούς στόχους¹¹.

Η κλινική εκπαίδευση υποστηρίζεται από μια σειρά των συμπληρωματικών τεχνικών όπως η εκμάθηση των συνθηκών, των ρόλων και της αντανακλαστικής σκέψης και πρακτικής. Αυτές οι τεχνικές συνηγορούν στην ανάπτυξη

της της επιστημονική γνώσης και είναι αποτελεσματικές σε ότι αφορά τη θεωρητική μάθηση. Επίσης είναι χρήσιμες πριν και μετά από την άσκηση της πρακτικής προκειμένου οι φοιτητές να προσδιορίσουν την εμπειρική γνώση και να την συγκρίνουν με τη θεωρητική γνώση¹². Η χρήση τέτοιων τεχνικών μόνο δεν είναι αρκετή για να μειωθεί το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και η παροχή ευκαιριών στους φοιτητές να χρησιμοποιήσουν την επιστημονική γνώση στην πράξη, αντιμετωπίζοντας τις προκλήσεις της καθημερινής κλινικής πρακτικής είναι σημαντικά προκειμένου η γνώση να μετατραπεί σε πρακτική εμπειρία μέσω μιας αποτελεσματικής εκπαιδευτικής παρέμβασης. Τέτοια πρότυπα διδασκαλίας στηρίζονται από φοιτητές που είναι σε θέση να κάνουν τις συνδέσεις μεταξύ της θεωρίας και της πράξης¹³. Οι νέοι φοιτητές δυσκολεύονται συχνά στην πρακτική να αναγνωρίσουν τις σχέσεις ανάμεσα στα γεγονότα, ειδικά όταν βρίσκονται αντιμέτωποι με νέες ή εξειδικευμένες καταστάσεις παροχής φροντίδας.

Οι τρόποι και οι εκπαιδευτικές τεχνικές που στοχεύουν στη μείωση του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη παράγοντες που σχετίζονται με όλες τις πτυχές της εκπαίδευσης αλλά και των ατόμων που αποτελούν το περιβάλλον της εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, η φιλοσοφία, η κουλτούρα, το κοινωνικό υπόβαθρο, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των φοιτητών και των καθηγητών, η δυναμική της ομάδας, το ρεαλιστικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η εκπαίδευση, η αποστολή και οι στόχοι του εκπαιδευτικού ιδρύματος και του νοσοκομείου αποτελούν κριτήρια επιλογής τρόπων εκπαίδευσης και επιλογής μεθόδων για την σύνδεση θεωρίας και πράξης¹⁴.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η φύση της νοσηλευτικής από τη γέννησή της προϋποθέτει την ύπαρξη ενός σημαντικού χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης. Αυτό αποτέλεσε πρόβλημα για πολλές δεκαετίες αλλά και ζήτημα μελέτης και διερεύνησης για πολλούς επιστήμονες. Το αποτέλεσμα όλης αυτής της συζήτησης αφορούσε σε νέες τεχνικές και θεωρίες που στόχευαν στη μείωση του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης. Οι νέες αυτές τεχνικές αποδείχτηκαν άλλοτε αποτελεσματικές, άλλοτε λιγότερο επιτυχημένες. Η τελική διαπίστωση έδειξε ότι παρά τις πολλές προσπάθειες μικρή βελτίωση φάνηκε να υπάρχει σε ότι αφορά την εξάλειψη του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης στη νοσηλευτική. Παράγοντες όπως η κουλτούρα και το περιβάλλον, τα μοναδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των συμμετεχόντων στην εκπαιδευτική διαδικασία, και ο χαρακτήρας των οργανισμών αποτελούν παράγοντες μελέτης προκειμένου νέες τεχνικές εκπαίδευσης που στοχεύουν στη σύνδεση θεωρίας και πράξης να αποδειχθούν αποτελεσματικές. Τέλος, το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης στη νοσηλευτική, έγινε έως σήμερα το αίτιο μεγάλης επιστημονικής συζήτησης, εκπόνησης μεγάλου αριθμού ερευνητικών μελετών, αποτέλεσε πνευματικό ερέθισμα για πολλούς μελετητές και

Ανασκόπηση

γέννησε πολλά ερωτήματα, νέα γνώση και νέες εκπαιδευτικές τεχνικές και προσεγγίσεις. Το τελευταίο ερώτημα σε αυτή τη συζήτηση θα μπορούσε να εστιάσει τόσο στη θετική πλευρά του χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης για τη νοσηλευτική επιστήμη όσο και στους τρόπους μετατροπής της αρνητικής διάστασης του χάσματος σε ένα θετικό αποτέλεσμα για την εξέλιξη της επιστήμης.

SUMMARY

The gap between nursing theory and practice: a new approach

Olga Kostogiannopoulou, Irene Tsiplachidou, Areti Stavropoulou

hellenic hospital dentistry 2: 71-74, 2009

The theory-practice gap has been for many years a crucial issue of debate for the nursing scientific community. Many efforts focused on bridging the gap between theory and practice, however, only few successful actions were identified. Historically the development of nursing science, the structure and the strategy of nursing education and the professional nursing culture, enlarged possible differentiations between nursing theory and practice. These differentiations created a frustrated environment for nurses, health care organizations and users. Most importantly, created conflicts in the implementation of nursing clinical interventions and broadened the theory-practice gap. It is necessary thus, to explore new approaches, factors and relationships in the educational process in order to confront the theory-practice gap in a constructive and valuable way and to be able to utilise it for further scientific development.

Key words: nursing theory, clinical practice, nurse education

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Κοτζαμπασάκη Σ: Μοντέλα Κλινικής Νοσηλευτικής Εκπαίδευσης: Εξέλιξη και επιδράσεις στη μάθηση των φοιτητών της Νοσηλευτικής. *Νοσηλευτική* 2006, 45(3): 315-325.
2. Κοτζαμπασάκη Σ, Στρομπρούκη Θ, Σταυροπούλου Α: Προβλήματα επικοινωνίας και διαπροσωπικών σχέσεων των σπουδαστών της νοσηλευτικής στον κλινικό χώρο. *Νοσηλευτική* 1997, 2: 109-118.
3. Schaffer SM, Indorato KL, Deneselya DH: Teaching in schools of nursing. St. Louis, MO., CV Mosby. 1972.
4. Kirby, S. Commentary on Maria Lorentzon: socializing nurse probationers in the late 19th and early 20th centuries-relevance of historical reflection for modern policy makers. *Nurse Education Today* 2003; 23: 332-334.
5. Taylor C, Lillis C, LeMone P: Θεμελιώδεις Αρχές της Νοσηλευτικής: Η Επιστήμη και η Τέχνη της Νοσηλευτικής Φροντίδας, τόμος 1. Αθήνα. Ιατρικές Εκδόσεις Πασχαλίδης. 1997.
6. Kalish P, Kalish B: The advance of American nursing. 3rd ed. Philadelphia: Lippincott. 1995
7. Κοτζαμπασάκη Σ: Διερεύνηση του « Περιβάλλοντος Μάθησης των Σπουδαστών Νοσηλευτικής ΤΕΙ στον Κλινικό Τομέα». Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Τμήμα Νοσηλευτικής, Διδακτορική Διατριβή. 1993.
8. Sharif F, Masoumi S: A qualitative study of nursing student experiences of clinical practice. *BMC Nursing* 2005 4:6.
9. Admiraal WF, Korthagen FA, Wubbels T: Effects of student teachers coping behavior. *Br J Educ Psychol* 2000; 70: 33-52.
10. Corlett J: The perceptions of nurse, teachers, student nurses and preceptors of the theory-practice gap in nurse education. *Nurse Education Today* 2000; 20 (6): 499-505.
11. Spouse J: Bridging theory and practice in the supervisory relationship: a sociocultural perspective. *Journal of Advanced Nursing* 2000; 33(4): 512-522.
12. Knowles M: The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy. Chicago. Follet. 1980.
13. Tichen A, Binnie A: The art of clinical supervision. *Journal of Clinical Nursing* 1995; 4(5): 327-34.
14. Stavropoulou A: The development and evaluation of a quality assurance course for nurses. Doctorate Thesis. Cardiff University. UK. 2003.

Διεύθυνση για επικοινωνία:

Αρετή Σταυροπούλου
Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
Κρήτης
ΣΕΥΠ Τμήμα Νοσηλευτικής
Σταυρωμένος 71004
Τηλ.: 2810 379501
E-mail.: aretis@staff.teicrete.gr